

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ ЯК ОСНОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ ГРОШОВО-КРЕДИТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Проблеми незалежності центрального банку належать до тих аспектів економічної теорії та практики, у яких інституційні основи монетарного регулювання безпосередньо впливають на можливості забезпечення макроекономічної стабільності. Адже йдеться не лише про формальне відокремлення центрального банку від впливу органів виконавчої влади, а про складну систему стримувань і противаг, яка має забезпечити здатність монетарної влади ухвалювати рішення, орієнтовані на довгострокову цінову стабільність і економічний ріст, а не на короткострокові фіскальні чи політичні інтереси.

У класичному розумінні незалежність центрального банку означає автономію у визначенні та реалізації грошово-кредитної політики у межах законодавчо закріпленого мандату. Дослідження ряду авторів переконливо показали, що уряди, які мають можливість безпосередньо впливати на грошово-кредитну політику, схильні до створення інфляційного тиску, навіть за відсутності реальних вигод у вигляді стійкого зростання зайнятості чи виробництва [1, 2]. У цьому сенсі незалежний центральний банк виступає як інституційний механізм самообмеження державної влади, зокрема щодо зведення стратегічних цілей центрального банку передусім до боротьби з інфляцією.

Разом з тим, зведення незалежності центрального банку лише до підтримки стабільності цін було б надмірним спрощенням. Адже в сучасних умовах, коли центральні банки відповідають не лише за цінову динаміку, але й за фінансову стабільність, платіжні системи та, в окремих випадках, підтримку економічної активності. А тому їх незалежність набуває значно ширшого змісту. Вона стає передумовою довіри з боку фінансових ринків, домогосподарств і бізнесу до здатності монетарної влади діяти послідовно та прогнозовано. А відтак у сучасних дослідженнях незалежність центрального банку розглядається радше як багатомірна категорія, що включає інституційну, функціональну, фінансову та персональну складові [3]. Кожна з них виконує власну роль у забезпеченні стійкості монетарного режиму і незалежності центрального банку.

Так, інституційна незалежність передбачає чітке закріплення статусу центрального банку в конституції або спеціальному законі. Вона проявляється у забороні прямого втручання органів державної влади у процес ухвалення монетарних рішень, а також у відсутності обов'язку погоджувати ці рішення з урядом. Важливо підкреслити, що йдеться не про ізоляцію центрального банку

від органів державної влади і управління, а про юридично оформлену автономію в межах делегованих повноважень.

Функціональна незалежність означає право центрального банку самостійно обирати інструменти для досягнення визначених цілей. Якщо закон встановлює стратегічну ціль грошово-кредитного регулювання, наприклад, цінову стабільність, то саме центральний банк визначає, якою комбінацією процентних ставок, операцій на відкритому ринку чи макропруденційних інструментів вона буде досягнута. Обмеження цієї складової, навіть за формального збереження інституційної автономії, істотно знижує ефективність монетарної політики.

Фінансова незалежність полягає у здатності центрального банку самостійно формувати власний бюджет і не залежати від поточного фінансування з боку уряду. Особливе значення тут має заборона прямого монетарного фінансування бюджетного дефіциту. Історичний досвід – від міжвоєнної Європи до країн з хронічною інфляцією наприкінці ХХ століття – демонструє, що порушення цього принципу майже неминуче призводить до втрати контролю над інфляційними процесами.

Персональна незалежність стосується порядку призначення та звільнення керівних органів центрального банку. Фіксовані строки повноважень, складні процедури дострокового звільнення, а також інституційний захист від політичного тиску створюють умови, за яких монетарні рішення ухвалюються з огляду на макроекономічні показники, а не на політичний цикл.

Окрім вказаних складових незалежності центрального банку як багатовимірної категорії слід наголосити на ще одному важливому аспекті, який стосується співвідношення незалежності та підзвітності монетарної влади. Адже незалежність центрального банку без його підзвітності ризикує перетворити його функціонування на технократичну замкненість, відірвану від суспільних пріоритетів. Саме тому сучасні моделі центральних банків поєднують високу автономію з розвинутими механізмами прозорості та звітності. Регулярні звіти перед парламентом, публікація інфляційних звітів, протоколів засідань монетарних комітетів – усе це не обмежує незалежність, а, навпаки, підсилює її. Прозорість створює репутаційні стимули діяти послідовно, а підзвітність забезпечує демократичну легітимність монетарної влади. У цьому контексті незалежність слід розуміти не як відсутність контролю, а як чіткий розподіл відповідальності.

Та попри переконливі аргументи на користь незалежності центрального банку, ця концепція не позбавлена і низки проблем. По-перше, надмірна концентрація повноважень у руках монетарної влади може призводити до недооцінки соціально-економічних наслідків жорсткої антиінфляційної політики, як це має місце в Україні, коли жорстке обмеження кредитування з метою стримування інфляційних процесів завдає явної шкоди розвитку бізнесу та економічному зростанню загалом. По-друге, в умовах фінансових чи воєнних криз межі між монетарною та фіскальною політикою неминуче розмиваються, що мало місце в Україні на початку війни, коли монетизація військових ОВДП

Національним банком на суму 400 млрд грн. дала змогу підтримати обороноздатність країни і забезпечити безперервне функціонування критичної інфраструктури, однак створила додаткові загрози макроекономічної дестабілізації.

Саме тому в сучасних умовах більш доречно вести мову про контекстуальність незалежності центрального банку, що не є абстрактним і незмінним принципом, а інституційною конструкцією, яка має адаптуватися до рівня розвитку фінансових ринків, якості державного управління та специфіки економічних шоків. Інакше кажучи, контекстуальність незалежності центрального банку передбачає зв'язок ефективності та ступеня цієї незалежності із конкретними економічними, інституційними та політичними умовами країни.

Особливо важливим таке трактування незалежності центрального банку є в Україні, де воєнний стан і різке зростання бюджетних потреб створюють структурний тиск на монетарну політику. Вітчизняна концепція незалежності центрального банку формувалася під впливом як постсоціалістичної трансформації, так і практичної необхідності забезпечення макрофінансової стабільності в умовах хронічних шоків. Конституція України та спеціальний закон про Національний банк України закріплюють його особливий статус як центрального банку держави, що не входить до системи органів виконавчої влади. Це положення має принципове значення, адже НБУ інституційно відокремлений від уряду, а його основна функція – забезпечення стабільності грошової одиниці – визначена як конституційний пріоритет, а не як похідна від поточних економічних програм Кабінету Міністрів.

Період воєнного стану став серйозним випробуванням для практичної реалізації незалежності центрального банку. З одного боку, Національний банк був змушений відійти від стандартних інструментів монетарної політики, запровадивши валютні та фінансові обмеження, адміністративні заходи на валютному ринку, а також спеціальні режими підтримки ліквідності банківської системи. З іншого боку, саме інституційна незалежність дала змогу НБУ зберегти контроль над інфляційними процесами та уникнути дезорганізації грошового обігу, що історично було характерно для економік, охоплених воєнними конфліктами.

Найбільш дискусійним аспектом стала участь НБУ у фінансуванні потреб держави через операції з державними цінними паперами у воєнний період. Формально ці заходи мали тимчасовий і винятковий характер, що підкреслювалося як самим центральним банком, так і міжнародними партнерами України. Однак ця практика ілюструє важливу тезу: незалежність центрального банку в кризових умовах не є абсолютною, але її ерозія має бути чітко обмежена за масштабами, строками та інституційними запобіжниками. Водночас досвід України засвідчує, що незалежність НБУ не означає відсутності координації з фіскальною владою. Навпаки, у воєнний період відбувається інтенсивна взаємодія між монетарною та бюджетною політикою, проте за умови збереження чіткого розмежування відповідальності.

Отже хоча формальна незалежність НБУ відповідає найкращим міжнародним стандартам, та на практиці ключовим викликом залишається збереження фактичної автономії в умовах тривалого воєнного та фіскального тиску. Адже тільки за умов справжньої незалежності центрального банку можна забезпечити належну ефективність реалізації монетарної політики.

Список використаних джерел

1. Савенкова В. Г. Деякі питання правового статусу центрального банку в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право*. 2016. Вип. 37. Том 3. С. 15-19.
2. Устименко Г. В. Місце центрального банку в системі органів державної влади. *Наукові праці МАУП*. 2011. Вип. 2. С. 140-144.
3. Дзюблюк О. В. Інституційний статус центрального банку як основа ефективного монетарного регулювання. *Світ фінансів*. 2026. №1. С. 54-72.